

Franc Šěn

Kito Lorenc – znajer serbskeje literatury

Jako basnik měješe sej Kito Lorenc w Serbach lochko. Zajimawej stej posudkaj Jurja Brězana a Jurja Wuješa k basniskej přeničce „Nowe časy – nowe kwasy“.¹ Žane słowo kritiki na rěčnych formulacijach – hornjo- a delnjoserbsččinu wobknježeše Lorenc perfektnje – ale wustajenja na formalnej disciplinje, zo su rymy nječiste a rytmy bjez krutosće. Přěni nakład tajkeje lyriskeje přenički bě z 300 eksemplarami přiměrjeny, ale hnydom rozebrany, tak zo dyrbyeše poł lěta pozdžišo druhu nakład scěhować. Za swój debit dósta Lorenc tež hnydom wumělske myto Domowiny.²

Jako literarny wědomostnik měješe so wón w Serbach česo. Jeho šěroko připózna-ta „Serbska čitanka“ wubudži mjez serbskimi spisowaćelami kontrowersnu diskusiju. Njemóžachu so spřečelić ze subjektiwym widom wudawaćela na serbsku literaturu a porokowachu, zo njewotblyščuje w dosahacej měrje rozkčěw serbskeje literatury w so-cializmje.³ Tohodla njeběchu žane mysle na to, jeho za tónle wurjadny wukon mytować. K statnemu Mytu Čišinskeho, kiž so 1990 w poslednim dnjach eksistencij NDR chěťe rozda, njenamakaš w serbskich periodikach ani słowčka wopodstatnjenja abo hódnoće-nja, zabywši někajkeje lawdacije.⁴

Kak je Kito Lorenc k tomu přišoł, dželać na polu serbskeje literarneje wědy? Jako šuler serbskeje wyšeje šule w Choćebuzu słušeše k najlěpšim třom maturantom. Jako studijne přeće bě podał: studij hudźby. Wědžeše zahe, zo je za wumělstwo powołany. Rozsudži so skónčnje za filologiski studij, za slawistiku. Dla wulkeje potreby wučerjow za ruščinu poskičeše so tutón studij na Słowjanskim instituće w Lipsku jenož w kombi-naciji z pedagogiku.

Slědźerske ambicije přeradza hižo jeho scyła přěni přinošk w Nowym Casniku 12. apryla 1955 „Bogaty žen“ wo zběraćelskim wopyće pola Marje Kudźelineje.⁵ Podobne ludowědne pólne slědženja bě přewjedł hižo jako student Pawoła Neda w prózdninach na wsach při Nysy, w Krušwicy a Pěchcu. Profesor Nedo bě scyła jeho jandžel-pěstón. Staraše so wo to, zo dostudowa – předwidžane zasadženje jako wučer na wsy pola Choćebuza Lorenca prawje njemotiwowaše. Potom wustaji jemu wuswědčenje, zo njehodži so za wučerske powołanje a dopomha jemu skónčnje k přistajenju w Instituće za serbski ludospyt w Budyšinje.

Swoje eksamenske džěło napisa Kito Lorenc wězo pola Neda – k temje „Hornjoserb-scy ludowi basnicy z druheje połojcy 19. lěstotka“. Je to 108-stronske pilne žórlowe

¹ Institut za serbski ludospyt, wotrjad literarne stawizny, wotrjadne naležnosće 1954–1963, SKA ISL VIII 1 C.

² Serbscy wuměłcy a spisowaćeljo wuznamnjenjeni, w: Nowa doba 16 (15. 10. 1962) 238.

³ Přir. MALINK, Pětr: Serbska čitanka – swědk literarneje swójskosće, w: Rozhlad 32 (1982) 3, s. 91–95; Rozmołwa wo Serbskej čitance, w: Rozhlad 32 (1982) 7, s. 278–283.

⁴ Přir. Myto Čišinskeho wčera spožčene, w: Nowa doba 43 (29. 09. 1990) 192; Myto Čišinskeho 1990 spožčene, w: Rozhlad 40 (1990) 11, s. 323–324.

⁵ Knižnje přistupne w: LORENC, Kito: Im Filter des Gedichts. Essays, Gespräche, Notate. Přez křidu basnje. Eseje, rozmołwy, nastawki. Budyšin 2013, s. 181–184.

džěło; za nje přehlada 60 lětnikow Tydženskeje Nowiny a Serbskich Nowin, nabožne časopisy, rukopisne materialije Oty Wićaza a zynkopaski rěčespytnych a hudźbnych pólnych slědzenjow Budyškeho instituta. W přenim lěće přistajenja w instituče dočini připowědžene „problemowe wuhódnosćenje a wopisowanje ludoweje literatury ze stejnišća marxistiskeje folkloristiki“⁶. Nazběrany material hodžeše so za jeho přeni wudawačelski projekt, antologiju „Swětło – prawda – swobodnosć“.⁷ Z dokumentaciju w ludowědnym „Lětopisu“,⁸ z kongresowym přinoškom w „Zeitschrift für Slawistik“⁹ a popularnohistoriskej „bjesadu“ „Haj, woni jědu – na tu Radworsku kermušu ...“¹⁰ w „Serbskej Protyce“ 1963 zakónči swoju zaběru z lajskim tworjenjom a so k njemu hižo njewróći, ani w zwisku z rjadom „Serbska poezija“.

Kajku rólu hraješe přistajenje w Instituče za serbski ludospyt we wuwicu Kita Lorenca? Bě slědzenišćo při Němskej akademiji wědomosćow scyła kmane džělowe městno za čłowjeka z primarnje wumělskimi ambicijemi? Za jeho čas a w Budyšinje najskeje tola. W instituče běchu samo wjacori wuměłcy-wědomostnicy: w ludowědnym wotrjedže komponist a hudźbny stawiznar Jan Rawp, jeho bjezposrědnej stwinaj kolegaj – Frido Mětsk, archiwar a w mlódsch lětach basnik¹¹, Jurij Młynk, literarny stawiznar a awtor njedawno do toho wušleje basniskeje zběrki¹² a pola rěčespytnikow Frido Michałk, awtor spěwa „Młoda garda smy našeho ludu“, kiž nimo džěła na gramatice a słowniku ze słowjanskich literaturow přeložowaše.

Dnja 5. oktobra 1961 nastupi Kito Lorenc džěło w literarnostawizniskim wotrjedže. Wotrjadnik a zdobom direktor instituta bě Pawoł Nowotny, w kotrymž nańdže 23-lětny dalšeho nanowskeho přećela a kotremuž bě tež někotre lěta jako wědomostny sekretar k ruce. Nowotny staraše so wušiknje wo ideologisce měrnmu klimu w instituče.

W tutym domje ze Serbskej centralnej biblioteku a Serbskim kulturnym archiwom nańdže Lorenc poměrnje přihódne wuměnjjenja za to, „dónć k hłubšim žórłam serbskeje stawizniskosće“¹³. Wězo bě geografisce zdaleny wot přichodneje uniwersity a kulturnych centrow kraja. Wažni běchu tohodla wukrajni wopytowarjo – Wolodymyr Lučuk z Lwowa, Georgi Vylčev ze Sofije, Wilhelm Szewczyk z Katowic, Josef Vlášek z Prahi a dalši. Přinjesechu wědomostne a literarne nastorki sobu, a ředke swójske službne a spisowacelske jězby do słowjanskich krajow je wudospołnjachu.¹⁴

⁶ LORENC, Kito: Hornjoserbscy ludowi basnicy z druheje połojcy 19. lětstotka, eksamske džěło. Lipsk 1961, s. [5].

⁷ LORENC, Kito (zest. a wud.): Swětło, prawda, swobodnosć. Antologija serbskeho demokratiskeho basnistwa. Budyšin 1963, 262 s.

⁸ LORENC, Kito: Dokumentacije demokratiskeho hornjoserbskeho ludoweho basniskeho tworjenja z druheje połojcy 19. lětstotka, w: Lětopis C 5 (1961/62), s. 19–54.

⁹ LORENC, Kito: Aus dem demokratischen dichterischen Volksschaffen der Sorben in der Oberlausitz in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, w: Zeitschrift für Slawistik 8 (1963) 2, s. 192–211 (Beiträge für den V. Slawistenkongress in Sofia).

¹⁰ Serbska Protyka 1963, Budyšin 1962, s.106–114.

¹¹ MĚTSK, Frido: Bjerduški. Wubrana lyrika a proza. Budyšin 1967, 232 s.

¹² MLYNK, Jurij: Štož lubuju. Basnje jednoho lětdžesatka. Budyšin 1959, 160 s.

¹³ Wuwićowe tendency socialistiskeje serbskeje lyriki. Přednošk na nazymskim Institutnym dnju 1969, dotal njewozjewjeny manuskript.

¹⁴ Kito Lorenc wobdžěli so za čas přistajenja w instituče na rěčnych kursach 1964 pólsčiny we Wařawje, 1968 słowjenšćiny w Ljublanje a češćiny w Praze kaž tež na spisowacelskich zetkanjach 1964 we Wrocławju a Katowicach, 1965 w Minsku a Lwowej, 1966 w Běłohrodze.

Literaturovėdnicy instituta bėchu prašani awtorojo, zestajerjo a poradžowarjo serbskeho nakładnistwa. Lektor Ben Budar, pozdžišo tež dalši z nakładnistwa, zapřijachu Lorenca zahe do wuwiwanskich konceptow nakładnistwa a z tym nastachu a zrawjachu jeho wudawačelske projekty. Přebasnjenje pėsnı Handrija Zejlerja za nakładnistwo dopomha jemu samo k zetkanju z Johannesom Bobrowskim.¹⁵

Hižo w přėnimaj mėsamoj přewza Lorenc nadawk, spisač nakładniski posudk wo basniskej zbėrce Jana Lajnerta „Šėrik, mėrik, baldrijan“. Přida jej hišce rjenje so čitace wobrazliwe dosłowo.¹⁶ W Serbach ředka forma eseja sta so za njeho z lubowanym žanrom, z kotrymž swoje wėdomostne nahlady a dopóznača posředkować wėdžeše. Lajnert ze swojimi wumėlskimi sředkami hodžeše so wulkotnje za poetologiske přėpytowanja, kajkež pólscy a čėscy fachowi kolegojo na swojich basnikach praktikowachu. Wusłėdk tajkeho eksperimenta bė studija w Lėtopisu 1965 „Wólny wjerš Jana Lajnerta“,¹⁷ w kotrejž z wužićom kybernetiki 1960tych lėt swój „Pospyt metriskeje analyzy basnje ‚Wrjós róži‘“ přewjedže.

Zředka mőže so přistajeny w akademiskim instituće jeničce na swőjske wėdomostne projekty koncentrować. Sobudžėlu na „hlownym projekće“ wotrjada so tež Lorenc wuwinyč njezamó. 1954 předpołóži Rudolf Jenč přėni džěl swojich „Stawiznow serbskeho pismowstwa“, sahacy hač do lėta 1870. Tomu mėješe scėhować zbytk jako dalši džěl. Mačizna jemu znowa rozrosće, tak zo 1960 wušły druhi džěl jenož hač do 1918 saha. 1958 planowaše w slėdowacych štyrjoch lėtach spisač třėci, do přitomosće sahacy džěl.¹⁸ Njebė zbožowny rozsud direkcije, zo njeda Jenčej svoje stawizny pismowstwa na dotalne wašnje a w jeho přijomnym popularnym stilu dopisač. Na tutej, bóle na kulturnu wėdu wusmėrjenej syntezy chychu abo mējachu nětko mnozy literaturovėdnicy w kolektiwije lėtdžesatki dolho pisač.

Kitej Lorencej připokaza so spočatnje cyłe delnjoserbske pismowstwo. Přiwobroči so Minje Witkoje a 1964 wuńdže jako pódlanski wusłėdk edicija jeje publicistiki „Po drogach casnikarki“.¹⁹ Naposledk smėdžeše so na Jana Lajnerta koncentrować, kotrehož we wobšėrnym kapitlu wobjedna. Dokelž eksterna sobuawtorka přilubjene přidžėlo njedoda, spisa tež hišce přehladaj wo „wėdomostnym prócowanju“ a wo „nowinarstwje a nakładnistwje“ w mjezywőjskej dobje.²⁰

¹⁵ Přir. Begegnung mit Johannes Bobrowski. Ein Brief an E. H., w: LORENC, Kito: Im Filter des Gedichts ..., s. 19–27; Za Johannesom Bobrowskim, tež tam, s. 217–225.

¹⁶ Tež tam. s. 191–203.

¹⁷ LORENC, Kito: Wólny wjerš Jana Lajnerta, w: Lėtopis A 12 (1965) 1, s. 45–96.

¹⁸ Wuchadžišćo za projekt bė zeserbšćenje knihi Josefa Gołębeka „Literatura Serbsko-Lužyc-ka“ z lėta 1938. W zawostajenstwje Rudolfa Jenča nańdže so tež naćisk pokročowanja: Serbske pismowstwo po přėnjej swětowej wőjnje a Serbske pismowstwo po 1945, SKA N V 10 C, D.

¹⁹ WITKOJC, Mina: Po drogach casnikarki. Wubėrk proze. Budyšin 1964, 265 s., 2. nakład 1988, 248 s., hornjoserbsce w přėložku Marka Meškanka pod titlom: Po pućach casnikarki. Budyšin 1969, 140 s.

²⁰ Hlej manuskript 1971 njedodžėlaneho 3. zwjazka Stawiznow serbskeho pismowstwa, SKA ISL XXV 14 B.

Srjedź 1960tych lět wočakowaše so wot wotrjada, zo reflektuje tohorunja pismowstwo po 1945. Z přinoškom „Lyrika Jurja Bržana jako basnistwo aktiwistow přenjeje hodžiny“, přednjesenym na institutnym dnju 1966, wotpowědowaše Lorenc tutomu wočakowanju. Při tym analizowaše kritisce tež Bržanowu lyriku po 1950.²¹

W léce 1968 rozšěri so Lorencowe zahorjenje za prašenja poetiki přez zaběru z modernymi basniskimi směrami. 25. posmjertniny Jurja Chěžki, na kotrehož spominaše w Protyce,²² a kotrež běchu nastork za planowanje dwurěčneho wudaća, nowša zapadnoněmska a česka fachowa literatura Waltera Höllera, Vitězslava Nezvala kaž tež zběrník „Jak čist poezii“ so na swojorzazne wašnje zetkach, tak zo widžeše Chěžku naraz w druhim swětle.²³ W stawiznach pismowstwa wšak měješe so Chěžka jenož w krótkim podkapitlu „Najmlódši w lětach 1935–1937“ naspomnić. W tutej fazy dožiwich Kita Lorenca přěni raz sam, jako nam na zeźdženjach Kružka młodych awtorow přenje wotrězki studije Miroslava Červenký „Problemy moderního básnictví“²⁴ na serbskich příkládach předstaješe.²⁵

Smjerć Jurja Młynka w juniju 1971, kotryž bě léto do toho nawod wotrjada přewzał, njebě za Kita Lorenca jenož wulki šok, ale tež přičina, so za druhim přistajenjom rozhladować. Dyrbješe džě, komisarisce rěčespytnikam přirjadowany, wšě literaturowědne wotrjadne nadawki přewzać, inkluziwnje literarnostawizniskeje bibliografije. Z přeswědčacej analyzy Zejlerjowych zažnych basni w heksametrach na institutnym dnju w meji 1972 rozžohnowa so z institutom.²⁶ Cyle jeho zažne tworjenje, inkluziwnje němskorěčneje zběrki „Flurbereinigung“, kotruž přepoda w lécu 1972 nakładnistwu Aufbau-Verlag, bě paralelnje k jeho institutnym nadawkam nastalo.

Spočatk septembra 1972 nastupi džělo jako dramaturg w Serbskim ludowym ansamblu. Wuswobodženy wot institutnych winowatosćow a wužadany ke kreatiwnemu sobudžělu na inscenacijach móžeše so nětko, tak móhli wočakować, wjele bóle a swobodnišo wěnować wumělskemu tworjenju. Z přebasnjenjami ze serbskeje a druhich literaturow wězo pokročowaše. Paradoksne pak je, zo njenasta w slědowacym lětdzesatku ani jenička zběrka z nowymi tekstami. Město toho přiwobroći so, chcyjo nochcyjo, nětko tak prawje literarnowědomostnemu džělu.

1973 zahaji swój dvě léce prjedy koncipowany rjad „Serbska poezija“.²⁷ Hač do léta 2014 wuda 60 zešiwkow, z kotrymiž na tójšto lědma znatych basnikow skedźbni, wjele powšitkownje njeznatym twórbam na swětlo dopomha a znatych basnikow z druheje

²¹ LORENC, Kito: Lyrika Jurja Bržana jako basnistwo aktiwistow přenjeje hodžiny, w: Lětopis A 14 (1967) 2, s. 182–215; znowa w: BRŽAN, Jurij: Zhromadžene spisy w jednotliwych wudaćach, 9. zwjazk. Basnje. Budyšin 1980, s. 261–302.

²² LORENC, K[ito]: 25 lět po Jurju Chěžce, w: Serbska protyka 1969. Budyšin 1968, s. 64–65.

²³ K wuslědkej zaběry hlej LORENC, Kito: Předślowo, w: CHÉŽKA, Jurij: Poezija małeje komorki. Poesie der kleinen Kammer. Budyšin 1971, s. 5–28.

²⁴ W zběrniku OPELÍK, Jiří (red.): Jak čist poezii. Praha 1969, s. 8–80.

²⁵ Hlej rozprawy wo zeźdženjach Kružka młodych awtorow w Nowej dobjě: 01. 04. 1971 přednošk „Stara a nowa rjanosć“, 26. 05. 1971 wo swobodže wobraznosće, 25. 10. 1971 „Poezija a čłowjeske zmysly“, 22. 02. 1972 „Prawda a poezija“, 30. 03. 1972 „Wo basniskej wěrnosći“.

²⁶ LORENC, Kito: Im Filter des Gedichts ..., s. 242–254.

²⁷ Wo nastaću a wuwicu rjada rozprawja Kito Lorenc w interviewje „40 króc „Serbska poezija““ w: LORENC, Kito: Im Filter der Gedichts ..., s. 296–299; tróšku hinak w narěči k jubilejnemu zarjadowanju w Smolerjec kniharni, LORENC, Kito: 50 zešiwkow rjadu „Serbska poezija“, w: Rozhlad 55 (2005) 1, s. 55–57.

strony pokaza. Překwapjenka bě druhi zešiwk z wujimkami z dženikow jeho dźěda Jakuba Lorenca-Zalěskeho, kotrymž dotal nihtó prawje rozumił njebě. Nawjazuju na tehdyšu herbstwowu diskusiju w germanistice rěčeše w eseju „Něšto wo dźědženju“ wo tym, kak ma to „čłowjesce bytosne [...] na nowe wašnje z [...] přitomnosću so do zwiska stajić“ a polemizowaše z dotalnym ideologiskim wobchadom z herbstwom.²⁸

Tohorunja w léće 1973 poskići jemu nakładnistwo Reclam, w swojim kapsnym rjedže wudać „Serbsku čitanku“. Přiwzaće tutoho poskitka rěkaše, so zrazom cyłemu serbskemu literarnemu herbstwu stajić, kniha dyrbješe džě 1975 wuńć. Kak sta so z toho wjac hač pječlětno wuwice a rozestajenje, při kotrymž Lorenc dotalny serbski literarny kanon mócnje do prašenja staji, je w koncepcje, w před- a dorozprawje a we wobšěrnym interviewje²⁹ rozkladł – haj samo w prozowym teksće „Dwustronski přinošk“.³⁰ Při tutym džěle njewopokaza so jenož jako ekselentny znajer serbskeho basnistwa, ale zdobom tež němskeje wysokeje a samo triwialneje literatury.³¹

Njeje tu składnosć, narěznyc wšě jeho literarnowědomostne temy, chiba hišće motiw kupy,³² kotryž jemu wot 1975 tři lětdžesatki dołho měra njeda. Skónčić chcu z mjenje znatej „dohru“ jeho poetologiskeho zajima. Njewočakowana personalna situacija w Serbskim instituce zmóžni w léće 2000 někoho džělnje na lěto jako wědomostneho sobudźělačerja přistajić. Džeń po ptačim kwasu zetkachmoj so z Kitom Lorencom připadnje w Smolerjec kniharni. Dopomnich so na dawnu rozmołwu, při kotrejž chwalach naš přeni institutny personalny kompjuer a što móžeš z datowymi bankami wšo zdokonjeć. Jeho zajimowaše pak jenož, hač zamóže tajki kompjuer zestajeć rymowy słownik. Mjez tym mějachmy najwažniše teksty serbskeje lyriki a kěrluške zdigitalizowane a mějach ideju, kak hodžała so z toho po rymowych zlóžkach rjadowana słowna lisćina zestajeć. Wědžo wo swobodnym městnje jeho wuwabich. Pječ dnjow pozdžišo podpisa Kito Lorenc džělowe zrěčenje jako wědomostny sobudźělačer w rěčespytnym wotrjedže Serbskeho instituta. Wón zanuri so nětko hišće bóle do swójeho lubowaneho Peltzera, „Der treffende Reim“³³, a institutna biblioteka wobstara jemu najwažniše słowjanske rymowe słowniki a fachowu literaturu. Serbski rymownik nasta, tola nabubnjeny na wjacore sta stronow žadaše sej kruteho přehladanja a krótsenja. K tomu nuzny čas a mocy pak trjebaše Kito Lorenc za swóje basniske zběrki a antologije slědowacych lět. Kaž při čitanec napisa tež k tomu wobšěrnju přewodnu studiju, kiž čaka hišće na wozjewjenje: „Krótki

²⁸ LORENC, Kito: Im Filter des Gedichts ..., s. 254–258.

²⁹ Entwurf eines „Sorbischen Lesebuchs“, w: LORENC, KITO: Im Filter des Gedichts ..., s. 66–73; Serbska čitanka. Sorbisches Lesebuch. Vorbericht, tež tam, s. 74–80; Serbska čitanka – někotre prašenja a wotmołwy, tež tam, s. 275–291.

³⁰ LORENC, Kito: Der zweiseitige Beitrag. Prosastücke. Wěsty dwustronski přinošk. Pěše rěče. Budyšin 2015, s. 51–56; 222–227.

³¹ Serbska čitanka, kiž njeskići na swóych 730 stronach jenož antologiju kedžbyhódnych literarnych tekstow, ale tež nowe hódnočace portrety staršich awtorow, wobkedžbowawaše so we wjac hač 30 recenzijach w kraju a wukraju. Přir. ŠEN, Franc: Kito Lorenc. Personalna bibliografija. Personalbibliographie. Budyšin 2018 (= Mały rjad Serbskeho instituta Budyšin; 28), s. 112–115.

³² Die Insel schluckt das Meer, w: LORENC, Kito: Im Filter des Gedichts ..., s. 141–156. Motiw kupy w serbskej literaturje chcyše Lorenc hižo (w začisnjenym) předslowje k „Serbskej čitance“ rozjimać.

³³ PELTZER, Karl: Der treffende Reim. Ein Wörterbuch der Endreime mit einem Anhang über deutsche Metrik. München 1966.

wopis ryma w hornjoserbskej metrice“ z pohibom „do mjenje znateho abo zawěšcneho“. W njej wobswětli historiske schodženki wuwica serbskeje metriki wot přěnich ewangel-skich spěwarskich 1710, přez gramatiku Mateja, drobne wuprajenja Jurja Mjenja, Zejler-ja, Hórnik a Róle hač k Pfullej, jeho „Pěsnjerskim prawidlam“ a wersologiskej polemice z Čišinskim. Skónčnje předstaja wšelake formy ryma, tež ředke, kaž třaseny, dorazowy, šćěpjeny, zlamany abo klacaty rym, na přikładach ze serbskeje poezije, tež kěrlušow.³⁴

Na zakónčenje nawjazam na swój spočatk. Z debitanta, w basniskim rjemjesle hišće njewěsteho, sta so Kito Lorenc ze znajerjom serbskeje poezije a jeje zakonitosćow. Nje-zadžiwa tuž, zo přihotowaše nimo wuběrka esejistiskich nastawkow hišće zwjazk ze swo-jimi wědomostnymi přinoškami, z kotrymž chcyše tež naspomnjenej njewozjewjenej stu-diji spřistupnić. Zwoprawdženje tutoho předewzaća njebě jemu hižo spožčene. Je nětko na nami, jeho poslednje přeće spjelnić.

³⁴ Nimo tuteje studije spisa hišće poetologiske wobkedžbowanje: Wobsahowa stronka ryma, w: LORENC, Kito: *Im Filter des Gedichts ...*, s. 303–307.